

of the Processes of the Development.

Oslo: Universitetsforlaget.

Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.

Schedler, A. (1998): *What is Democratic Consolidation?*
Journal of Democracy, Vol. 9, No. 2, s. 91–107.

Szomolányi, S. (1999): *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*,
Bratislava: Stimul.

Tilly, Ch. (ed., 1975): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Tilly, Charles (1997): *Rewoluce Europejskie 1492–1992*.
Warszawa: Krag.

Tocqueville, A. (2000): *Demokracie v Americe*.
Praha: Academia.

Wiatr, J. (1999): *Socjologia polityki*. Warszawa: Scholar.

6. ELITY A DEMOKRACIE

Lubomír Kopeček

Termín *elita* má původ v latině ve slově *eligare*, což znamená vybírat nebo vyvolit. V moderní politické vědě získal tento pojem svůj význam díky francouzštině (*élite*). Jeho chápání je ovšem v dnešní době značně různorodé, čemuž odpovídá i množství výrazů, které jsou v kontextu problematiky elit používány. K těm nejfrekventovanějším patří *vládnoucí elita*, *mocenská elita*, *politická třída*, *vládnoucí třída*, *vládnoucí* či *vedoucí menšina*, *kontrolující skupina* aj. (srov. Sartori 1993: 143).

V rámci demokratické teorie se stala otázka elit, jejich postavení a role ve společnosti mimořádně významnou a současně neobyčejně kontroverzní. Významně k tomu přispěl i fakt, že trojice zakladatelů teorie elit – **G. Mosca**, **V. Pareto**, **R. Michels** – došla k závěrům, které ve svém důsledku popíraly reálnost uskutečnění demokracie, tak jak byla pojmána liberálně demokratickými teoretiky v 18. a 19. století (srov. kapitola 3). Poskytli tak ve své době *argumenty nedemokratickým kritikům, kteří v jejich konceptech našli zdůvodnění pro různé totalitární a autoritářské formy vlády* (je ovšem třeba dodat, že Mosca ve svých pozdních textech svůj vztah k demokracii založené na principu zastoupení významně revidoval – viz dále).

Teoretické a empirické studie problematiky politických elit a jejich významu v demokratických režimech se ovšem (přes kontroverznost osob elitistických „otců“ zakladatelů) staly od 40. let 20. století neodmyslitelnou součástí politické vědy a významně ovlivnily a ovlivňují celou teorii demokracie. Vyplývá to už ze jmen osobností, které se výzkumem problematiky elit zabývaly – **K. Mannheim**, **R. Aron**, **R. Dahl**, **A. Giddens** aj. Elitistické teorie se tak dnes řadí z hlediska významu k nejdů-

ležitéjším (a současně nejdiskutovanějším) teoriím demokracie. Jména jejich soudobých klasiků (z těch nejvýznamnějších zmiňme alespoň **G. Sartoriho**, **C. W. Millse** či **J. Higleyho**) nechybí v žádné učebnici zabývající se demokratickou teorií.

K teorii elit není obvykle přiřazován (v mnoha směrech univerzální) sociální vědec **M. Weber**. Nicméně jeho texty některé elitistické koncepty rovněž významně ovlivnily, především pokud jde o jeho úvahy o byrokracii organizace, politice jako povolání, vzniku „vrstvy profesionálních politiků“, či legitimitě panství – „vládě člověka nad člověkem“ (srov. Weber 1998). Z hlediska „smíření“ elitismu s demokracií (demokratické elitářství) ve 40. letech 20. století má **zásadní význam** práce **J. Schumpetera**, jíž je věnována 7. kapitola. V následujícím textu se nejdříve podíváme na „základy“ elitismu, tak jak je položili Mosca, Pareto a Michels, a následně stručně na jejich další pokračovatele a koncepty, které určily směr elitistického výzkumu v průběhu 20. století.

6. 1 Zakladatelé teorie elit a kritika demokracie

Na konci 19. století se krystalizoval zvláštní a svébytný proud kritiků liberální demokracie. Vycházel ze značně odlišných pozic než předchozí konzervativní a marxističtí kritici, přičemž odrážel proměnu nálad konce 19. století. V atmosféře jisté deziluze z osvěcenského optimismu a racionalismu se v intelektuálních kruzích západní Evropy vytvořily vhodné podmínky pro přijetí nových pohledů na sociální a politickou realitu.

Jistým předznamenáním zde byly myšlenky anglického konzervativního filozofa **Thomase Carlyleho** (1795–1881), který ve svých dílech (Hrdinové a zbožňování hrdinů, Francouzská revoluce aj.) vyjádřil jasný názor, že vše, co se stalo v historii, bylo dílem velkých, výjimečných osobností – **heroických hrdinů**. **Masy vždy představovaly pouze pasivního aktéra**. Ve chvíli, kdy masy získaly převahu nad osobnostmi, následoval úpadek dané civilizace. Carlyle ovšem nevytvořil ucelenější soubor idejí a jeho myšlenky nezískaly trvalý ohlas.

Úspěšnější v tomto ohledu byl francouzský sociolog a psycholog **Gustave Le Bon** (1841–1931). Ten ve své práci *Psychologie davu* (1895; česky Le Bon 1994) tvrdil, že *psychika davu se liší od psychiky jeho jednotlivých aktérů*. Dav je iracionální, řídí se emocemi a je dogmatický a netolerantní. Kolektivní jednání davu získává brutální formy a intelektuální činnost v něm podléhá redukci na to nejzákladnější a nejmechaničtější. Ve chvíli, kdy dav – a nikoliv kritičtí a racionální vůdcové – rozhoduje o politice, jsou výsledky negativní a škodlivé (Wiatr 1999: 56). Le Bon tak poprvé dal jasnější podobu **pojímání masy**.

Pro dalšího Francouze **Georgese Sorela** (1847–1922), který prošel pestrou politickou dráhou od marxisty, přes syndikalistu a monarchistu až po sympatizanta fašismu, je ústřední myšlenkou idea „**mýtu**“. *Mýtus stimuluje a vede lidi, lze jím probudit masy k aktivitě, živí jejich morální energii*. Sorel tak vlastně předznamenal zpochybnění tradičních racionalisticko-osvěcenských představ a vyzdvihl **myšlenku rozhodné politické akce, která by byla jasným aktem vůle**. Vzhledem k nedostatku konzistence svých myšlenek ovšem Sorel nevytvořil pevnou doktrínu. Poskytl nicméně nesporně inspiraci vůdcům různých politických hnutí, kteří od začátku 20. století začali usilovat o uchopení politické moci a nastolení nového – totalitárního – typu politického režimu (srov. Runciman 1965: 65–66; Sartori 1993: 77).

Koherentní představu o neodstranitelnosti struktury společnosti, která vychází z rozdělení na elitu a masu, prezentovali až dva Italové – **Gaetano Mosca** a **Vilfredo Pareto** (vlastním autorem pojmu elita byl Pareto). Přes odlišnost přístupů mají hodně podobného. U obou je klíčová premisa, že **menšina bude vždy vládnout většině (mase)**. Žádná společnost nedokáže tuto strukturu nikdy změnit a koncepce demokracie a socialismu je se svým požadavkem rovnosti pouhým mýtem (Svensson 1995: 123–124). Ve sporu, který později probíhal okolo otázky, kdo první zformuloval teorii elit, se dnes obecně uznává Moscovu prvenství.

6. 2 Gaetano Mosca

Politický sociolog a ústavní právník **Gaetano Mosca** (1858–1941) pocházel ze sicilského Palerma, přičemž místní prostředí se nemálo promítlo do jeho politického myšlení. Jak příznačně napsal Arthur Livingstone v úvodu k americkému vydání Moscova stěžejního díla *Vládnoucí třída*, „ne všichni Sicilané jsou politici, ale jestli se jimi stanou, jsou dobrými politiky. Sicilan se totiž cítí v politice jako ryba ve vodě“ (Mosca 1939: XIV). Jinak anglický název jeho díla *The Ruling Class* (*Vládnoucí třída*) asi přesněji než původní italský název *Elementi di Scienza Politica* (1896) vystihuje ústřední ideu celého díla. Výraz **vládnoucí třída** – *classe dirigente* (nebo také **politická třída**), je Moscovým označením elity. Elita je pro Moscu *špičkovou skupinou moci a vlivu*. Moc se vždy nachází v rukou této vládnoucí třídy, která je ve společnosti menšinou, a to bez ohledu na panující formu vlády a rozvinutost dané společnosti. Ve společnosti jsou tak **vždy** dvě třídy: první, vládnoucí, která „je vždy méně početná, vykonává všechny politické funkce, monopolizuje si moc a těší se z výhod, které moc přináší“, a druhá ovládaná, která „je početnější, je první třídou řízena a kontrolována třídou první, a to více či méně legálně a více či méně arbitrárně a násilně“ (Mosca 1939: 50; srov. Jodl 1994: 25).

Tato ovládaná třída poskytuje vládnoucí třídě materiální a další prostředky, které jsou nezbytné pro životnost politického organismu. Jednota a soudržnost vládnoucí třídy jsou podle Moscy zabezpečeny společným zájmem vládnoucí třídy a její organizovaností. Vládnoucí třída tak má důležitou organizační výhodu, zatímco masa je organizačně atomizovaná.

Podle Moscy je ospravedlnění vlády vládnoucí třídy determinováno civilizační úrovní a politickou organizací („politickým typem“) jednotlivých společností. Moscův pohled přitom vychází z aplikace **historické metody**, kterou považuje za základní metodu politických věd. Na jejím základě se snaží identifikovat tendence – zákony, které ukazují v průběhu dějin určité konstantní teze. Na příkladech postupujících v prostoru i čase (od starověkého Řecka, přes Čínu, státy středního Východu, Turecko, carské Rusko, středověkou a novověkou západní Evropu) popisuje charakter vládnoucích tříd. Všímá si přitom

i jejich proměn, které odrážely změnu politické a společenské organizace dané společnosti. Základ moci vládnoucí třídy byl v historii různý.

„V primitivních společnostech, které jsou na raném stupni vývoje společenské organizace, otevírají cestu do vládnoucí či politické třídy vojenské schopnosti. Ve společnostech na vyšším stupni civilizačního vývoje jsou války mimořádnou záležitostí (...) a charakter vládnoucí třídy se mění (...) Spíše než vojenské schopnosti se stává charakteristickým rysem dominantní třídy bohatství.“ (Mosca 1939: 53-57)

Bohatství ovšem v Moscově pojetí nemusí označovat jen vlastnictví, ale i vzdělání, speciální schopnosti, vysoké postavení v církvi, veřejné správě, armádě, pozici získanou principem dědičnosti atd. Schopnost vládnout přitom mohou ovlivňovat i osobní vlastnosti. Mosca tak v některých pasážích své knihy zdůrazňuje i význam vůle, intuice či sebedůvěry člověka.

Klíč, kterým Mosca vysvětluje schopnost elity vládnout mase, nazývá **politickou formulí**. Ta představuje **určitý soubor představ („doktrínu“, „soubor iluzí“), který dává ospravedlňující základ (legitimitu) moci vládnoucích a je masou všeobecně přijímán**. „Vládnoucí třída“ tak nemusí využívat fyzického donucení, násilí, byť i to může být pro kontrolu masy důležité. Jakmile ovšem politická formule zastará, jakmile zeslábné víra masy v principy, o které se vláda elity opírá, začne to elitu ohrožovat.

„Velká francouzská revoluce vznikla, když velká většina Francouzů přestala věřit v božské právo krále. Ruská revoluce vypukla, když téměř všichni intelektuálové a většina dělníků a rolníků přestala věřit, že car obdržel božské poslání aristokraticky vládnout Svaté Rusi.“ (Mosca 1936: 61–62)

Politická formule tak může být nejen náboženského charakteru („milost boží“, s níž vládli králové), ale třeba i vědecky podloženou teorií jako marxismus. V 19. století s nastupující sekulizací sehrály klíčovou roli nových politických formulí demokracie, socialismus a nacionalismus. Politická formule

však bez ohledu na svou formální podobu stále plní základní sociální funkci: vyhovět přirozenosti lidí (masy) a přesvědčit je o morální oprávněnosti nadvlády elity. Politická formule v Moscově pojetí je tak širší než to, co se zpravidla označuje za politické ideologie (k jinému názoru viz Svensson 1995: 127).

* * *

Pro náš účel je klíčový Moscův pohled na *vztah elity a demokracie*. Elity se podle něj mohou měnit (viz výše), ale nikdy nebude fungovat vláda většiny. Mosca v této souvislosti kritizuje Rousseauovu koncepci společenské smlouvy a jeho vizi demokracie a koncepci člověka jako prapůvodně dobrého (srov. pasáže k Rousseauovi v kapitole 4). U lidského jedince hraje podle Moscy důležitou roli (v menší či větší míře) přirozená láska k luxusu, touha po krvi, ženách, ctižádost, ambice poroučet atd. (navazuje tím úzce na Machiavelliho – srov. Jodl 1994: 25). Mosca tvrdí, že lidská nerovnost je přirozenou a nepřekonatelnou záležitostí, a že ani demokracie ji nedokáže v jakékoli podobě změnit. I v zastupitelské demokracii vládne menšina vlivných a mocných. Přestože jsou volby svobodné, vládnoucí elita si trvale udržuje moc pod svou kontrolou. Příčinou je fakt, že i v otevřené konkurenci je elita výrazně zvýhodněna etablovaností své pozice ve společnosti.

V lidské historii se sice prosazují dvě základní tendence: aristokratická a demokratická. Rozdíl mezi nimi je ovšem „jen“ v tom, že zatímco při prosazení aristokratické tendence je „vládnoucí třída“ uzavřená a neobnovuje se prostřednictvím rekrutace osob mimo uzavřenou elitu, u demokratické tendence dochází ke kooptaci nových členů i mimo vládnoucí třídu, tedy ze schopných členů masy. Ani tady tak masa jako celek nemá možnost ovlivnit politickou moc.

Mosca se přes svou kritiku reprezentativní demokracie udržel na neautoritářské rovině. V jeho díle hrají značnou roli pojmy **právní ochrany a rovnováhy sil**. Idea právní ochrany předpokládá, že tvorba a výkon moci jsou ve společnosti kontrolovány zákonem a závaznými morálními normami, aby jednotlivec byl chráněn před arbitrární zvlášť držitelů moci, a aby sama moc byla pod právní kontrolou. Právní ochrana je

ovšem možná jen tam, kde neexistuje absolutní vláda jedné síly. Princip rovnováhy je pak nezbytnou podmínkou právní ochrany. Má se realizovat prostřednictvím toho, že jednotlivé sociální síly jsou vyvažovány jinými sociálními silami. Mosca tak zajímavě transformoval montesquieuovský princip rovnováhy moci ve státě v princip rovnováhy sociálních sil (jeho pojetí jednotlivých sociálních sil je ovšem značně nekonkrétní). Svůj vliv jednotlivé sociální síly uplatňují různě: prostřednictvím peněz, vzdělanostního kapitálu, svobodou tisku, morálním vlivem atd. Tímto způsobem se tak ve společnosti prosazuje princip vzájemné kontroly, která zabraňuje absolutní vládě. V této souvislosti je zajímavý Moscův **obrat**, který učinil pod vlivem politických změn ve 20. letech 20. století. Ve druhém vydání *Vládnoucí třídy*, které oproti prvnímu významně rozšířil, provedl – pod vlivem nastolení bolševické diktatury v Rusku, politických otřesů, které zasáhly Evropu po 1. světové válce a v neposlední řadě zřejmě i nástupu fašismu v Itálii – *revizi své předchozího stré kritiky reprezentativní demokracie*. Důvody pro tento obrat můžeme snadno vyvodit interpretací Moscovy konceptu. V případě nových totalitních diktatur totiž došlo k nastolení *jediné absolutní politické formule*, která zničila rovnováhu sil a záruky právní ochrany. Za těchto okolností se v rozšířené verzi jeho *Vládnoucí třídy* objevují (s odkazem na Aristotela) pasáže, které se věnují významu **střední třídy** jako zdroji politické regenerace (rozvedení příkladů antického Říma a anglické monarchie). Trochu schizofrenně tak rehabilituje hodnotu zastupitelské vlády (Parry 1970: 38).

Důležité je také Moscovy nové rozvedení jeho kritiky marxismu a dále sovětských sociálních experimentů a rasistických teorií. Podle něj je marxistický model proměny společnosti v podstatě utopický. Představa, že zdrojem lidského sobectví je soukromý majetek a ve chvíli, kdy bude odstraněn, bude nastolena spravedlivá společnost, je scestná. Změna společenského řádu nepovede ke změně lidské psychiky a chování. Realizace sociálně spravedlivé společnosti je nemožná, protože se vždycky prosadí dichotomie vládnoucí a ovládaní. Leninova „diktatura proletariátu“ podle Moscy vedla pouze k ustavení nové vládnoucí menšiny, která vládne tyranicky a k upevnění svého politického postavení využívá teror (Mosca 1939:

485-486). (Dá se říci, že v tomto bodě i historický vývoj dalších komunistických zemí jeho teorii potvrdil. Viz rychlý vznik dichotomie komunistická nomenklatura versus ostatní občané, který se projevil i v případě Československa po roce 1948.)

Stejně kriticky se Mosca postavil k rasistickým teoriím, které byly založeny na vizi „nadčlověka“ a nadřazenosti některého národa či rasy (Steward Chamberlain, Arthur Gobineau aj.). Podle Moscy sice mohou být mezi jednotlivými rasami značné rozdíly, ovšem nedá se říct, že by tyto rozdíly způsobily civilizační odlišnost. Navíc je nesmysl hovořit o nějaké rasové čistotě, protože smíšení ras dosáhlo značného stupně na všech světových kontinentech (Mosca 1939: 331, srov. Mosca 1936: 60).

Mosca tak sice v pozdní verzi svého díla rozhodně neustoupil od své představy, že ani v liberální demokracii neztrácí elita svou klíčovou roli, nicméně při pohledu na režimy, které se mezi válkami začaly v Evropě dostávat k moci, se posunul na pozici akceptace zastupitelské demokracie jako z lidského hlediska *přijatelné* alternativy vlády menšiny. Ovšem s tím, že by liberálně demokratické formule neměly být brány masami až příliš doslova (Svensson 1995: 128). Trochu paradoxně se tak stal cenným zdrojem inspirace pro pozdější teoretiky demokracie (Schumpetera, Sartoriho aj.).

6. 3 Vilfredo Pareto

Stejně jako Mosca byl matematik a sociolog politiky Vilfredo Pareto (1848-1923) Ital. Na jeho díle (klíčové *Pojednání o obecné sociologii*, 1916) se přitom ještě výrazněji než v případě Moscy projevuje vstřebání italské tradice politického myšlení a především pak vliv N. Machiavelliho. Pareto stejně jako Mosca vychází z nepřekonatelnosti nerovnosti lidí, přičemž je u něj výrazně silnější psychologické pojmání člověka a analýza jeho osobnosti jako určité antropologické struktury (srov. Parry 1970: 45). Přibližme si stručně teorii iracionálního jednání, jejímž je Pareto autorem, a na kterou jeho teorie elit úzce navazuje.

Podle Pareta si lidé myslí, že jednají racionálním způsobem, tj. vymezují si určité cíle a snaží se o jejich realizaci. Za

touto racionalitou se ovšem skrývá neracionalita. Většina společenských činů není logická a je vyvolána iracionálním stavem mysli. Ta vyplývá z toho, že skutečnými zdroji činů jsou city, impulsy, instinkty. Podle Pareta tato neracionalita vyplývá z lidské přirozenosti. Racionální je pouze teoretické zdůvodnění lidských činů. Tato teoretická zdůvodnění či ospravedlnění lidského jednání nazývá Pareto **derivacemi**, za něž označuje to, co člověk teoreticky stvořil (politickou filozofii, metafyziku, teologii, ekonomii, ale např. i socialismus, demokracii atd.). Derivace představují jistou clonu, která dává lidskému jednání zdůvodnění, ale neodráží pravé motivy lidského jednání (jsou tak vlastně jistou svéráznou analogií Moscovy politické formule.)

U kořenů všech teorií jsou jiné složky, které jsou konstantní a nedělitelnou základnou lidského jednání. Právě v nich jsou zahrnuty opravdové motivy lidského jednání - lidské instinkty, emoce, impulsy atd. Pareto je nazývá **rezidui**. Zatímco derivace (doslova přeloženo „odvozeniny“) jsou tedy povrchové a mění se s tím, jak se mění lidská kultura, rezidua jsou stálá a jen na základě nich lze interpretovat lidské jednání. Proto je nutno derivace z lidského chování odstranit, aby nám zbylo skutečné jádro tvořené rezidui (srov. Miller 2000: 354; Svensson 1995: 126; Jodl 1994: 29).

Kvalita vrozených rezidui je ovšem u každého jedince *nestejná*, přičemž právě to se stává zdrojem diferenciaci společnosti a vzniku elity. Paretovo vymezení elity se přitom neomezuje jen na politickou oblast. Jsou to pro něj lidé, **kterí dosahují nejvyšších ukazatelů v dané oblasti sociální činnosti** (kulturní, ekonomické, sportovní, vojenské atd.). V oblasti politické činnosti diferenciuje elitu *vládnoucí*, která zastává rozhodující pozice ve společnosti (je u moci), a elitu *nevládnoucí*, které spolu tvoří vyšší vrstvu společnosti. K nevládnoucí elitě patří ti, kteří by sice s ohledem na své schopnosti měli zaujímat vedoucí posty, ovšem ze sociálních důvodů (ekonomické či politické uspořádání společnosti) se její součástí nemohou stát.

V této souvislosti je klíčový Paretův termín „*cirkulace*“ („*koloběh*“) **elit**, který zavedl pro střídání a posloupnost vládnoucích menšin. Stručně řečeno, elity se vytvářejí, bojují o moc, dostávají se k moci a poté procházejí obdobím úpadku a jsou

nahrazeny jinými menšinami, čímž se kruh uzavírá. Dějiny jsou tak vlastně koloběhem střídání elit. Jak k onomu stále se opakujícímu úpadku vládnoucí elity dochází?

Společenská rovnováha vyžaduje, aby do ní byli na základě svých schopností kooptováni i příslušníci elity nevládnoucí. V praxi se ovšem součástí vládnoucí elity často stávají lidé na základě svého původu (prosazení dědičností), bohatství či korupce, aniž disponují patřičnými schopnostmi. Část elity (v případě elity vojenské) také hyne v bojích. „Kvalitativní“ stav elity se tak postupně zhoršuje, klesá její schopnost udržovat sociální pořádek ve společnosti, přičemž současně roste počet schopných jedinců mimo vládnoucí elitu. Vytváří se tak stav **společenské nerovnováhy**, protože vládnoucí elita nemá vlastnosti potřebné k vládnutí (není přitom současně schopna, respektivně nemá dostatečnou vůli zlikvidovat potenciálně nebezpečné jedince mimo vládnoucí elitu). Návrat k sociální vyváženosti může nastat dvěma způsoby: buď postupným doplňováním vládnoucí elity schopnými jedinci – *postupná transformace elity*, nebo svržením staré elity a jejím nahrazením elitou novou, tj. *revolucí* (srov. Parry 1970: 46-50; Velký sociologický slovník 1996: 147-148; Dobek-Dobek-Ostrowska 1998: 134-135).

* * *

V souvislosti s nastíněnou problematikou reziduí je namístě se jí (v kontextu cirkulace elit) věnovat podrobněji. Pareto rozdělil rezidua na šest tříd: I. rezidua kombinací (schopnost vyvozovat určité závěry, invenční, imaginativní schopnosti), II. rezidua trvání (nehybná konzervativní tendence, snaha uchovat dosavadní pravidla, odpor ke změnám), III. vnější manifestace pocitů, IV. skupinovitosti, V. integrity individua a VI. sexuality. Každý člověk má určitou směs těchto reziduí, ovšem každý jinou.

Klíčová pro člověka jsou přitom rezidua první a druhé třídy, tj. rezidua **kombinací** a rezidua **trvání**, která jsou vzájemně protikladná. Ty, kdo mají především rezidua I. třídy, nazývá Pareto s použitím Machiavelliho terminologie **liškami**. Tito lidé používají především své kombinační schopnosti, operují

s chytrostí a vynalézavostí, umějí spekulovat, nepocitují odpovědnost vůči stabilní danosti, z níž vyšli – rodině, národu, tradici (srov. Jodl 1994: 30). Ty, kdo mají rezidua II. třídy, nazývá Pareto **lvy**. Vyznačují se pevnou stabilní vazbou, ochotou k použití síly. Podle Pareta je nejstabilnější ta společnost, kde jsou rezidua II. třídy hojně rozšířena v masách. Elita má mít především rezidua kombinační (I. třídy), tj. chytrost a prohnatost, má mít však i jistá rezidua trvání (II. třídy), tj. připravenost použít násilí k potlačení opozice, přispívající k soudržnosti s masami. Elita a masa totiž mají být jistým způsobem spjatý. Toto rozmístění reziduí je ovšem v praxi velmi vzácné.

Pareto zde rýsuje zajímavý cirkulační model (viz výše obecné vymezení cirkulace elit). „Lišky“ sice vynikají schopností získat podporu politickým manévrováním, ale neumí použít násilí, když je jej zapotřebí. Budou tedy svrženy, a to skupinou, jež má vlastnosti „lvů“ a je schopná rozhodné akce. V případě, že k tomu dojde, ovšem může za čas nastat situace, že nová vládnoucí elita „lvů“ nebude schopna při své konzervativnosti reagovat na změny ve společnosti. Proto potřebuje pomoc „lišek“, které pronikají do elity a postupně ji přetvoří a převládou. Kruh se tím uzavírá a cirkulace začíná znovu. Ideálního poměru mezi reziduí I. a II. třídy se nepodaří nikdy dosáhnout, výměna elit tak probíhá trvale (Miller 2000: 355).

Z Paretova pohledu znamenal např. nástup Mussoliniho k moci v Itálii („Pochod na Řím“) na začátku 20. let 20. století, že lvi (fašisté) zvítězili nad liškami (liberálně demokratickou elitou, která nebyla ochotna použít sílu ke své vlastní obraně) (Svensson 1995: 128). Z toho se odvozovaly jeho sympatie k italskému fašismu na sklonku života. Jeho postoj se tak zásadně lišil od Moscova, čímž se současně dá zahájit krátké srovnání rozdílu a analogií v pojmání elit u obou elitistických klasiků.

6. 4 Rozdíly v Moscově a Paretově myšlení a kritika jejich teorie

Pareto a Mosca se shodovali na **nezměnitelnosti dělby společnosti na elitu a masu**. Případná politická změna, např. nastolení jiného režimu, podle nich sice vede ke změně elity, na faktickém minimálním vlivu masy na politickou moc se přitom

ale nic nezmění. Moscovo a ještě více Paretovo pojetí **zvýrazňuje význam psychologických faktorů, charakteru, vlastností, vrozených predispozic člověka**. Oba se tím vydali zcela jinou cestou než Karel Marx, který svou teorii postavil naopak na důležitosti ekonomických faktorů a sociálních tříd. Podle nich je Marxova vize nesprávná. V lidských dějinách menšiny nemusely být nutně vlastníkem výrobních prostředků, aby mohly vládnout. Též představa o nastolení rovnosti, ať by byla založena na liberálně demokratických či marxistických základech, je scestná.

Co se týká rozdílů, je třeba připomenout už výše zmíněnou terminologickou odlišnost při označování vládnoucí menšiny (Moscova „vládnoucí či politická třída“ versus Paretova elita). Dále se Mosca při osvětlování svého konceptu mnohem výrazněji než Pareto zaměřuje na problematiku, jak „vládnoucí třída“ legitimizuje svou moc (ústřední význam jeho „politické formule“) a na její organizaci. Pareto se naproti tomu více věnuje precizaci rysů nezbytných pro zahrnutí do elity (koncept reziduí) a procesu vzniku, vývoje a rozpadu elit (cirkulace elit).

Kritika konceptů Moscy a Pareta je poměrně rozsáhlá a vedená z různých pozic (marxismus, pluralismus atd.). K nejčastějším výtkám patří, že **jejich koncepty jsou příliš redukcionistické a nedostatečně zohledňují historické proměny vládnoucích menšin**. Typická výtka by se dala přiblížit otázkou, zda lze opravdu postavit na stejnou úroveň různé historické formy elit jako např. turecké válečníky, benátské kupce a britské manufakturní podnikatele (Keller 1963: 12).

Marxistická kritika vycházela primárně z toho, že zastánci elitní vlády nechápou, že nadvláda elit (ať už vojenské, náboženské nebo politické) spočívá v ekonomicko-třídních vztazích. Jejich teorie je tak příliš jednostranná a navíc ospravedlňuje vládu menšiny, což je nepřijatelné.

Pluralisté zase argumentují tím, že pohled elitistů na moderní demokracii je příliš zjednodušující. Robert Dahl vznáší výtku, že *Pareto i Mosca poskytují pouze všeobecné historické výklady, aniž konkrétně popisují řetěz nadvlády, kterou vládnoucí menšina kontroluje či ovládá společnost*. Liberálně-demokratické společnosti jsou charakterizovány mnohočetností

zájmů, které reprezentují různí soupeřící aktéři. Vytvoření trvalé dominantní elity je tak velmi nepravděpodobné (srov. Miller 2000: 102; Dahl 1995: 250–254).

6. 5 Robert Michels

Robert Michels (1876–1936) kromě své rodné němčiny dokonale ovládal i italsčinu, což přispělo k jeho inspiraci italskou (především paretovskou) elitistickou teorií. Tento sociolog se přitom věnoval nejen vědecké kariéře (učil na univerzitách v Turíně, Basileji, Perugii, Mesině, Chicagu aj.), ale rovněž se aktivně angažoval v socialistickém hnutí. Své poznatky (a současně i jistou deziluzi) pak promítl do svého díla. Jeho nejslavnější prací jsou *Politické strany* (1911), přeložené do řady jazyků včetně češtiny (téměř před třicetiletím, kniha vyšla pod názvem *Strany a vůdcové* v roce 1931).

Na rozdíl od Pareta a Moscy se Michels nezaměřil na výzkum elit v průběhu dějin a na jejich psychické rysy, ale na analýzu moderní organizace. V tomto ohledu nebyl zcela bez předchůdců. Na jeho práci měly vliv předchozí studie M. Webera věnované otázce byrokratizace organizací a M. Ostrogerského zaměřené na organizaci politických stran.

Michels přitom na základě pozorování západoevropských sociálnědemokratických stran a odborů, především pak německé sociální demokracie, došel ke značně pesimistické diagnóze vývoje politických stran. Podle něj *každá strana (a obecně každá větší organizace), musí neodvratně podlehnout oligarchizaci. Moc se v ní totiž dříve či později soustředí v rukou vůdců, podporovaných byrokratickým aparátem strany*. Vzhledem k tomu, že sociálnědemokratické strany pokládaly za mikroprvek ideální demokratické společnosti, nepovažoval myšlenku demokracie za reálnou, protože oligarchické organizace nejsou s demokracií slučitelné. Tuto klíčovou myšlenku své knihy nazval „**železným zákonem oligarchie**“ (*iron law of oligarchy*).

Možná výstižnější český překlad by ovšem měl znít „železný zákon oligarchizace“, čímž se dostáváme k jistě nekonzistentnosti Michelsova konceptu a jeho možným různým interpre-

tacím, na což oprávněně poukazují Michelsovi kritici. Jejich analýze však musí předcházet popis základů celé „železné“ konstrukce jeho teorie.

6. 5. 1 Jak vzniká vůdcovství a byrokracie v politické straně

Je na místě začít citátem, který odráží linii Michelsových úvah. „Kdo říká organizace, říká tendence k oligarchii“ (Michels 1931: 34). Výzkum oligarchických tendencí v organizacích si Michels vybral nejen z důvodu své znalosti sociálnědemokratických stran, ale i z toho důvodu, že to podle něj byly právě tyto strany, které proklamovaly jako svůj cíl *nastolení „skutečné demokracie“*.

Právě sociálnědemokratické strany patřily v 70. a 80. letech 19. století z hlediska početnosti členstva k prvním velkým masovým organizacím. Tento stranický organizační typ (politická věda jej později nazvala termínem masová strana – Duverger 1954) pak s rozšiřováním volebního práva rychle napodobily i strany s jinou politickou orientací – křesťanské, liberální, agrární atd. (srov. rokkanovské prahy demokratizace kapitola 5). Jak poznamenává Michels, uplatňování demokratických mechanismů se tak masově rozšířilo „dokonce i u stran aristokracie, které navždy pozbyly aristokratické čistoty svých zásad“ (Michels 1931: 12).

Mašinérie velké organizace potřebuje pro své fungování pevnou strukturu. Ta ovšem v organizované mase vyvolává důležité **změny**. Bezprostřední vláda masy (přímá demokracie) se v politické praxi hodí jen pro **malé poměry**. Stoupne-li počet účastníků, stává se řízení takové organizace založené na přímé účasti členů nefunkční, a tím pádem i nemožné. Michels to dokládá příklady velkých průmyslových center v Německu, kde statisíce stoupců sociální demokracie nebylo možné řídit **bez soustavy zastoupení**. Tak podle něj vzniká potřeba **vůdce**, respektive **vůdců**. Současně se snahou zajistit nezbytný chod organizace se projevuje tendence k **byrokratizaci** strany a formuje se **stranická byrokracie**, která tuto funkci zajišťuje.

Vzniká tedy vrstva, která se od masy členů odlišuje nejen tím, že přestala vykonávat svou původní (dělnickou) profesi a „povznesla se“, ale i určitým formálním vzděláním, jež k výkonu své práce potřebuje. V Michelsově pojetí ovšem kategorie stranické byrokracie a vůdců není nijak striktně oddělena, naopak tu dochází k úzkému prolínání. Doplňování vůdců totiž v pokročilém stádiu oligarchizace probíhá právě z řad stranického aparátu.

Vůdce je původně obvykle pouze služebníkem členů. Při vytváření hierarchie v sociálnědemokratických stranách v druhé polovině 19. století se ale výrazně projevila potřeba zajistit přetrvání organizace i proti nepřízni tehdejšího státu, který socialisty považoval za antisystémový prvek. To si vyžádalo silnou **centralizaci** a často budování přímo „vojenské organizace“ strany, v níž důležitou roli sehrávali právě vůdci.

I po skončení státního pronásledování ovšem tito „zasloužili“ vůdci setrvali v čele strany, přičemž často v důsledku své autority mezi členstvem dokonce doživotně. Jejich pozici posiloval i fakt, že si někdy masa členů už ani nedokázala představit v čele strany jinou osobu (prvek tradice, zvyku). V řadě případů také působilo silné osobní **charisma vůdce**. Vůdcové se tak stali v očích členstva nepostradatelnými. Někdy dochází až ke vzniku zvláštního vztahu uctívání vůdce, který bychom mohli dnešní terminologií označit za „kult osobnosti“.

Velký význam při vytváření vrstvy vůdců a stranické byrokracie má i **pasivita** členské základny. Většinu členů chybí zájem na stálé účasti ve stranickém (či odborovém) životě. Důsledkem je, že značný význam ve straně nabývá aktivní menšina (početně často velmi úzká), která pravidelně navštěvuje „nudné“ schůze. Volba delegátů na sjezdy a rozhodování o klíčových otázkách tak jde zcela mimo kontrolu většiny členské základny. Většina je ráda, najdou-li se aktivní jedinci, kteří jsou ochotni řídit záležitosti strany.

Tato tendence je podle Michelse ještě posilována některými národními tradicemi. Upozorňuje v této souvislosti na Němce a německý proletariát, který podle něj má silně vyvinutou potřebu vůdcovství a je „tudíž psychologicky vzato nejplodnější prstí pro vznik mocných vůdců“ (Michels 1931: 56). Při

pohledu na pozdější historii spojenou s nástupem A. Hitlera k moci nelze než ocenit Michelsův postřeh.

Sféra demokratické kontroly vedení se v politické straně s rostoucím počtem členů omezuje na stále užší kruh lidí, s čímž roste význam vůdců. Stále více pravomocí přechází na předsednictva, kompetence se dělí, dochází ke stále větší dělbě práce. Vzniká tak mohutná **budova složitě organizační struktury**, v níž hraje klíčovou roli stranická byrokracie. Ta se stává **finančně závislou** na straně jako svém zaměstnavateli. V souvislosti s financováním se rychle mění i charakter vůdců. Nato, aby se někdo mohl plně „oddat“ stranické věci (přičemž nemá větší majetek, z něhož by mohl žít), potřebuje mít stálý příjem. Tak se rodí kategorie **placených** vůdců strany, kteří jsou na svém postavení ve straně existenčně závislí. Současně přitom (a u sociálnědemokratických stran je tento fenomén zvláště silný) se z jejich sociálního statusu ve straně odvíjí jejich společenské postavení, což je často vede ke snaze udržet se v čele strany za každou cenu.

Inspirativní vysvětlení, jež nepostrádá logiku, nabízí Michels u fenoménu *poklesu původního sociálněpolitického radikalismu* sociálnědemokratických stran v závěru 19. století a jejich postupné proměny v **prosystémové formace**. Vůdci stranická skupina, která prošla únavným stádiem boje za uznání dělnických požadavků, nakonec triumfovala. Byla vynešena v důsledku růstu síly dělnického hnutí do parlamentních křesel. Parlamentní praxe ovšem zapůsobila na snížení jejího původního radikalismu. Řada vůdců si uvědomila výhody, které přináší působení na legální parlamentní platformě. Časem přistoupila na politiku uzavírání kompromisů při prosazování svých požadavků. Došlo tak k postupné akceptaci parlamentního systému ze strany vůdců původně „podvrtných“ sociálnědemokratických stran.

Nejednou se tak stalo, že se vedení strany ocitlo ve sporu s původními zásadami strany i členskou základnou. Navíc i členská základna prošla změnami. Jednak stoupla životní úroveň značné části dělnické třídy, která ztratila zájem na (z hlediska získaných jistot nebezpečném) revolučním zvratu (viz i analogický pohled S. M. Lipseta v kapitole 5). Dále

z důvodu snahy o získání co nejširšího spektra členů a voličů vzalo postupně za své původní omezení na dělnictvo a sociálnědemokratické strany se stávají značně sociálně heterogenními subjekty.

Nespokojenost s politikou vůdců či jejich nedemokratické metody mohou přitom vést ke vzniku vnitrostranické opozice, která je kritizuje. Někdy může dojít k boji o vedení strany. Pokud ovšem opoziční vůdcové uspějí, svrhnou staré vedení a nahradí jej, nastane v jejich chování transformace, na jejímž konci se v podstatě podobají sesazeným vůdcům. Pokusy řešit tento problém např. **pravidelnou rotací vůdců** ve vrcholných funkcích neuspěly. Stejně dopadly pokusy zabránit oligarchizaci stran prostřednictvím metod **přímé demokracie**. Referenda nebo vložení do rukou členské základny práva na iniciativu naráží na překážky, které už byly zmíněny (přilišná početnost členské základny, pasivita členů aj.). V „životě“ stran tak je možné podle Michelse sledovat, jak s jejich početním růstem demokracie ustupuje. Vždy se prosadí rozdělení na **vedoucí menšinu a vedenou většinu**.

Michels původně pojímal oligarchizaci jako negativní jev, který ohrožuje demokracii, a snažil se najít způsob, jak mu předcházet. V pozdějším období ale u něj převládlo mínění **o historické neodstranitelnosti oligarchizace**. Vůdcové nikdy nepředávají vládu masám, vždy jen jiným vůdcům. Silně se tak ve svých závěrech přiblížil Moscovi a Paretovi. (Zvýraznění významu nadřazenosti elity a naopak podřízenosti bezmocné a pasivní masy jej potom dokonce vedlo k otevřenému ztotožnění se s fašismem.)

Podíváme-li se na „železný zákon oligarchie“ v souhrnném pohledu, můžeme rozlišit dva typy faktorů, které podle Michelse nutně vedou k oligarchizaci (Svensson 1995: 129, modifikováno). K těm prvním – **technickým** – patří především samotná (1) velikost organizace (početní i teritoriální), která neumožňuje přímou participaci většiny členů na řízení a rozhodování v rámci organizace, která přesáhne určitou mez. Dále (2) byrokratizace jejího fungování, která vede ke vzniku kvalitativně nové sociální skupiny spjaté se stranou finančně i existenčně. To, že vůdcové (3) disponují speciálními znalostmi a informacemi, vede k jejich nepostradatelnosti pro stranu.

Tato možnost je (4) současně výrazně zvýhodňuje před masou členstva, které podobné možnosti chybí.

K druhému typu faktorů, které lze nazvat **psychologickými**, je třeba započíst to, že (1) vůdcové sami začnou přirozeně usilovat o prodloužení svého vedoucího mandátu, který jim zajišťuje silný společenský status. Díky tomu mohou (2) udržení svého společenského postavení nadřadit nad cíle organizace jako takové. Kontinuita jejich postavení (3) může být posílena v očích členů různými podpůrnými elementy: osobními zásluhami, charismatem vůdce, silou tradice atd. K posílení jejich postavení přispívá fakt, že (4) většina členů je pasivní a na „životě strany“ participuje jen minimálně či vůbec. Vždy se tak prosadí aktivní menšina, která organizaci fakticky ovládá.

6. 5. 2 Kritika „železného zákona oligarchie“ a Michelsův přínos pro politickou vědu

Kritika Michelsova „železného zákona oligarchie“ je poměrně rozsáhlá. Na prvním místě bývá poukazováno na ne zcela jasnou interpretaci Michelsova konceptu, která vyplývá z chybějící definice základních pojmů, s nimiž pracuje. „Oligarchizace“ strany může být (na základě jeho knihy) současně vykládána jako „zformování profesionálního vedení a jeho stabilizace“, jako „vytvoření byrokracie jako placeného a jmenovaného aparátu“, či třeba jako „centralizace moci“. Michels tedy příliš neodlišuje důsledně technickou odbornost od politického vůdcovství, díky čemuž je jeho vymezení „oligarchické stranické elity“ značně široké (jsou to vůdcové, byrokratický aparát strany či obojí?).

Podobně lze kritizovat, že Michels svůj „zákon“ až příliš zobecnil, přičemž jeho popis a analýza oligarchizace vychází primárně pouze z jednoho (sociálnědemokratického) typu organizace, který zkoumal. U jiných druhů organizací pak nemusí odpovídat reálné skutečnosti. To vede k k úvahám, zda *míra oligarchizace v různých organizacích nemůže být odlišná*. Výzkumy zájmových skupin prováděné americkými sociology tyto pochybnosti do jisté míry potvrdily (srov. Lipset, Trow, Coleman 1956: 393–418).

Michelsova premisa, že „strany nejsou demokratické“, pročez „demokracie není možná“, je podle G. Sartoriho zbytečně pesimistická. Michels totiž chápe demokracii v participační rousseauovské verzi (srov. kapitola 4). Hledání demokracie pouze v institucionálních strukturách nestačí. Struktury jsou důležité, ovšem jejich význam spočívá v tom, že se demokracie uskutečňuje *ve vzájemném působení* politických stran, zájmových skupin atd. Z toho, že politické strany jsou oligarchické, **nutně nevyplývá, že konkurenční politické strany vytvářejí oligarchický politický systém**. Organizace nejsou vytvářeny proto, aby byla vytvořena demokratická forma, ale proto, aby jejich členové disponovali účinným nástrojem k prosazování svých zájmů. Klíčovým tak je prvek *konkurence mezi organizacemi*, byť mohou mít aktéři (v různé míře) oligarchickou strukturu. Přitom moc rozhodovat mezi konkurujícími si organizacemi má nadále v rukou *demos* (Sartori 1993: 153). Z tohoto úhlu pohledu Michels nebere v úvahu prvek *plurality* sociálních a politických aktérů, typický pro masové demokracie západní Evropy od konce 19. století. Jak konstatuje americký sociolog S. M. Lipset, i „*nejdiktátorskější odborový svaz ochrání lépe ekonomické zájmy dělníků a politickou demokracii v širší společnosti, než absence jakýchkoliv odborů – pod podmínkou, že tyto odbory nebudou v rukou státu či zaměstnavatele*“ (Lipset 1995: 422).

Michelsovo opomenutí **konkurenčního prvku** v demokratickém systému založeném na soutěži politických stran je vysvětlitelné jeho malou zkušeností s *masovou demokracií*, v níž je příznáno volební právo velké části obyvatel (srov. Dahl 1995: 251; propracování konceptu demokracie jako primárně konkurence elit přibližuje následující kapitola věnovaná koncepci demokracie J. Schumpetera).

Přes tuto kritiku je Michelsův přínos pro výzkum organizace politických stran, odborů a jiných zájmových skupin (tj. vědecké subdisciplíně sociologie organizace) neoddiskutovatelný. Z hlediska výzkumu organizace politických stran nalezl řadu důstojných pokračovatelů. Z těch nejznámějších je zapotřebí připomenout Maurice Duvergera (viz jeho precizace a diferenciací znaků kádrové a masové strany), Otto Kirchheimera (koncept univerzální čili všelidové strany), Petera

Maira a Richarda Katze (koncept kartelové strany) a Angela Panebianca (dichotomie masové-byrokratické a volebně-profesionální strany).

6. 6 Elitistické teorie po druhé světové válce

Ve druhé polovině 20. století se elitistické teorie nejvýrazněji rozvíjely v anglosaském prostředí, především ve Spojených státech (což samozřejmě neznamena, že by v západoevropském sociovědním prostředí nebyla elitismu a jeho vztahu k demokracii věnována pozornost). Jedním z důvodů byl vědecký impuls, který na půdu USA přinesla ve 30. letech 20. století vlna vědeckých exulantů prchajících z Evropy před nedemokratickými režimy (J. Schumpeter ad.). V praxi se pak objevil nový empirický trend - výzkum elit založený na kvantitativních metodách.

6. 6. 1 Harold Dwight Lasswell

V souvislosti s vývojem elitistické teorie ve Spojených státech je zapotřebí zmínit **Harolda Dwighta Lasswella** (1902–1978). Lasswell byl iniciátorem a duchovním otcem rozsáhlého výzkumu zaměřeného na problematiku elit. Jeho pojmání elit prošlo značným vývojem (jeho počátky sahají ještě do doby před 2. světovou válkou) a „vzdoruje“ jednotné interpretaci. Zjednodušeně řečeno se Lasswell (na rozdíl např. od Pareta) nezaměřoval na otázku kvality elity z hlediska jejich schopností a osobních kvalit. Klíčové v politice podle něj je „*kdo dostane co, kdy a jak*“ (jak současně provokativně nazval svou knihu – srov. Lasswell 1936). Demonstroval tím svou snahu zjistit, které postupy otvírají cestu k nejvyšším pozicím a jaké sociální a kulturní podmínky je podmiňují a ovlivňují. Z toho vyplývá i jeho pojmání elity jako těch, *kdo dostávají nejvíce z toho, co je možné získat (get the most of what is to get)* (Keller 1963: 16).

Lasswell nahlíží na elitu jako na odraz hodnot, kterými „společnost žije“. Konstatuje, že v moderních strukturovaných společnostech existuje řada typů elit, z nichž každá odpovídá

určité základní hodnotové oblasti ve společnosti (např. pro oblast vědy ti, co mají největší znalosti). Pokud je klíčovou hodnotou moc, jsou elitou ti, kteří jsou držiteli moci.

6. 6. 2 Charles Wright Mills

V 50. a 60. letech 20. století značně zpolarizoval *diskurs o roli elit v demokratické společnosti* sociolog **Charles Wright Mills** (1916–1962). Svoji koncepci zformuloval v knize *Mocenská elita* (1956). Jeho koncept se opíral o empirický základ a byl primárně zaměřen na případ Spojených států (byť se dá v jeho práci vysledovat tendence k obecnější platnosti pro celý západní svět).

Podle jeho názoru se veškerá moc v USA *nachází v rukou úzké skupiny, která se skládá z šéfů velkých korporací, armádních špiček a malé skupiny čelných politiků*. Podle Millse se tak zformovaly **tři typy elit**, přičemž každá kontroluje jednu oblast: ekonomickou, vojenskou a politickou. Jsou úzce provázány, koordinují své aktivity a společně přijímají všechna důležitá politická rozhodnutí. Tato „Velká trojka“, o níž mluví Mills i jako o **vojensko-průmyslovém komplexu**, zcela eliminovala vliv jiných autonomních institucí (cirkve, rodiny aj.). Podle Millse jde o důsledek dvou tendencí v americké společnosti. Za prvé složitost vedla moderní společnosti *ke koncentraci moci v rukou malé skupiny*. Za druhé se společnost *stává čím dál více atomizovanější, neschopná nezávislé aktivity, což vede k růstu významu politických elit*.

„Mocenská elita se skládá z lidí, kterým (...) podléhají (...) hlavní hierarchie a organizace moderní společnosti. Vládnou mamutím korporacím. Velí ozbrojeným silám. Ovládají strategicky důležitá velitelská místa, společenské struktury, ohniska účinných mocenských prostředků, bohatství a popularity. Mocenská elita – to nejsou osamělí vládcové. Poradci a přizvaní experti, mluvčí a tvůrci veřejného mínění je často vedou k vyšší úrovni myšlení a rozhodování. (...) Pojetí mocenské elity a její jednota spočívá na paralelním vývoji a zájmové shodě mezi hospodářskými, politickými a vojenskými organizacemi. Spočívá také na tom, že příslušníci vysokých kruhů každé z těchto

dominujících hierarchií jsou stejného původu, mají stejné názory a pěstují úzké styky společenské i osobní."

(Mills 1966: 22-23)

Millsovo pojmání soudobé americké společnosti, které vycházelo z představy o *angažovaném poslání* politické vědy, se z pochopitelných důvodů setkalo se souhlasným přijetím v tehdejších komunistickém táboře. Není náhodné, že se jeho práce téměř jako jediné významnější dílo elitistické teorie dočkala překladu v řadě zemí východního bloku (včetně Československa, kde vyšla v roce 1966).

V americkém prostředí se (rovněž z pochopitelných důvodů) ovšem setkalo s ostrou kritikou. Asi nejpropracovanější protiargumenty vznesl **Robert Dahl** (Dahl 1968: 25-36). Podle Dahla, který vyšel z podobné empirické báze jako Mills, vize uzavřené mocenské elity, která vládne Spojeným státům, neodpovídá realitě. Během první poloviny 20. století se postupně rozložila starší hierarchie moci, na jejímž vrcholu stála určitá homogenní mocenská skupina. Místo ní nastoupil trend k *rozptýlení moci*. Vytvořila se situace, v níž dochází k interakcím a střetům zájmů početných nezávislých skupin. Důsledkem je stav, v němž osoby, které mají formálně v rukou moc v jedné sociálně-politické oblasti, jsou vystaveny silné kontrole voličů a současně tlakům elit z jiných oblastí (srov. kapitola 10 věnovaná pluralismu a korporativismu). Představa o jedné, propojené a soudržné elitě, která neomezeně rozhoduje, tak neodpovídá skutečnosti.

Dahl tak ve své *pluralistické* argumentaci dochází k tomu, že každý člen americké společnosti má možnost ovlivňovat určitým způsobem moc, a tím i politické rozhodování. S tím úzce souvisí jeho konstrukce demokratické společnosti (viz jeho představa *polyarchie* – kapitola 11).

Je nutné dodat, že rozdílnost Millsova a Dahlova pohledu na americkou společnost je třeba vnímat v kontextu doby, tj. probíhající studené války (konfliktu Východ – Západ). Dahl svým postojem obhajoval existující podobu americké demokracie, její schopnost poskytnout rovnost šance v boji o moc a panující obecný hodnotový konsensus v rámci celé společnosti (Dobek-Ostrowska 1998: 136-137).

6. 6. 3 Giovanni Sartori

Zajímavým příspěvkem k vymezení elity a vztahu elit a demokracie je koncept elity jako *kontrolní skupiny* **Giovanni Sartoriho** (1924). Sartoriho kontrolní skupina (termín byl užíván už autory před ním včetně Millse a Dahla) se vyznačuje tím, že disponuje **politickou kontrolní mocí** (jejíž zdroje ovšem mohou být i nepolitické – např. ekonomické). Kontroluje přitom aktivity ostatních členů určitého (vymezeného) společenství. Základem takové kontrolní moci je buď politická instituce a/nebo taková moc působí prostřednictvím politických kanálů a ovlivňuje tímto způsobem rozhodování politických činitelů. Kontrolní skupinu lze rozdělit podle dvou základních kritérií. První kritérium – „výškové“ (altimetrické) – vychází z tohoto, že **„kontrolní skupina“ se nachází „na vrcholu“ (společnosti)**. Jsou to tedy ti, kteří mají (díky svému postavení) moc. Druhé kritérium je **spojeno se zásluhami jedince**. Ti, kteří pro společnost něco důležitého vykonali, si zaslouží, aby byli počítáni ke kontrolní skupině. Jde tedy o kritérium *zásluhovosti*.

Sartori tím současně rozlišil dva možné a odlišné přístupy k pojmání elity. Vědomě přitom navázal jak na Lasswellovo funkcionální pojmání elit z hlediska jejich (vrcholné) pozice zaujímané ve společnosti, tak na Paretovo kvalitativní pojmání elity jako skupiny nejschopnějších. Sartori tím diferencuje mezi *kvalitami elity a mocenskými pozicemi*, které elita může (ale také nemusí) ve společnosti zastávat (srov. Sartori 1993: 145-146, 170).

V návaznosti na Schumpeterovo vymezení demokracie jako procedury pak demokracii definuje jako *vedlejší produkt konkurenční metody náboru do vedení*. Tento nábor funguje na základě selektivního systému konkurenčních menšin oprávněnou většinou, tj. na základě výběru vládnoucí elity prostřednictvím voleb. To doplňuje o koncept **rovnosti zásluh**, jenž preferuje schopnější jedince v soutěži o vedoucí posty. Demokracie je podle Sartoriho silně závislá, výrazně více než jiné typy režimů, na kvalitě elitních menšin. Podle jeho názoru je strach z vlády elit v demokracii anachronismus. Bez schopných lídrů není fungování demokratického režimu představitelné (srov. Parry 1970: 147-148).

Sartoriho vnímání elit a demokracie lze brát (přes značnou míru abstraktnosti, kterou se odlišuje např. od jeho známé typologie stranických systémů) nesporně jako významný příspěvek k rozvoji demokratické teorie.

6. 7 Typy politických elit

V předchozím textu jsme se věnovali otázce *různého pojmání elit v dílech jednotlivých elitistických klasiků*. V této souvislosti je nutné se alespoň stručně zmínit o aktuálním *komparačním výzkumu elit z hlediska jejich konkrétní struktury a významu v soudobých demokraciích*. Obecným východiskem je, že pojímáme-li politickou, mocenskou třídu jako „subjekt“ složený z mnoha elit (skupin, vrstev), zjistíme, že se způsob vzájemného propojení, přijímání rozhodnutí, způsob řešení problémů a především vzájemných interakcí v jednotlivých zemích může významně lišit. Z hlediska fungování demokracie má přitom právě tento empirický pohled na charakter (typ) elity velký význam z hlediska stability demokracie v dané zemi (a obecněji pak z hlediska klasifikace daného režimu jako demokratického). Proto řada politologů při práci s koncepty demokracie zahrnuje faktor podoby elity do konstrukce svých modelů (viz Lijphartova konsociační demokracie přiblížená v kapitole 9).

V této kapitole stručně přiblížíme alespoň jednu typologii politických elit, jejímiž autory jsou Michael Burton, Richard Gunther a John Higley (Burton, Gunther, Higley 1992: 1-37). Jako klíčové označuje dva základní prvky (indikátory) (tím se neliší od dalších podobných modelů – srov. Putnam 1976). Zaprvé stupeň **strukturální integrace** (unifikace) politické elity, který je založen na vytvoření formálních i neformálních komunikačních vazeb různých segmentů elity. Za druhé **schopnost elity dosahovat konsensu**, tj. rozsah porozumění v základních politických hodnotách (jinak řečeno, zda funguje dohoda „o pravidlech hry“).

Politické elity rozdělují na tři (ideální) typy: **ideologicky integrované**, **konsensuálně integrované** nebo **fragmentované** (Burton, Gunther, Higley 1992: 10-12). Za **ideologicky integro-**

vanou elitu označují takovou skupinu, u níž existuje **naprostý soulad v prakticky všech politických hodnotách**. Je pro ni také charakteristický **mimořádně vysoký stupeň integrace a centralizace**. Mezi jejími členy funguje obecná (často ovšem pouze formálně prosazená) názorová jednota také **o základních metodách a prostředcích politické činnosti**. Jiné pohledy (odlišné či dokonce protikladné) jsou pacifikovány a jejich autoři eliminováni. Vládnoucí elita si plně monopolizuje rozhodovací proces a naprosto ovládá všechny státně-politické instituce. Důsledkem tak může být nejenom monolitický charakter takové elity (který se projevuje v daném systému existencí jen jedné strany či politického hnutí), ale i její **vylučnost a uzavřenost**. Její identita se zpravidla odlišuje od zbytku (či velké části) společnosti. Politickou opozici pak vytvářejí kontraelity, které obvykle nabývají nelegálního, respektive anti-systémového charakteru.

Politické systémy, v nichž působí ideologicky integrovaná elita, se sice mohou označovat za demokratické, ovšem zpravidla **jim chybí důležitý prvek politické konkurence založený na soutěživých volbách**. Proto bývá podobný typ elity příznačný pro totalitární či autoritářské politické systémy (Sovětský svaz, nacistické Německo, fašistická Itálie, frankistické Španělsko, komunistická Severní Korea, aj.). V dějinách českých zemí by se o tomto typu elity dalo hovořit např. v éře komunistického režimu.

Konsensuálně integrovaná elita má odlišný charakter, spojený s jinou (demokratickou) povahou režimu, v němž působí. V jejím rámci vystupují ostrá dělení, která se utvářejí na základě odlišných pohledů a postojů jejích členů. Jednotlivé frakce politické elity vedou veřejně **spory o zásadních ideologických a politických otázkách a vytvářejí tak širokou možnost výběru z hlediska voliče**. Ovšem základem politické soutěže zůstává **konsensus o základních „pravidlech hry“**, tj. střídání politických stran ve vládě na základě výsledků voleb a toleranci vůči politickým protivníkům, která vylučuje snahu o jejich politickou eliminaci „neférovými“ metodami. Prezentace odlišných pohledů má tedy své hranice a konkurence jednotlivých politických uskupení není neomezená. Politická soutěž předpokládá **institucionalizovaný systém politických**

stran, jehož jednotliví aktéři se snaží dosažení výkonné moci zajistit prostřednictvím voleb, za pomoci podpory určitých segmentů voličů. Strany tak působí jako reprezentanti zájmů voličů a získávají prostřednictvím voleb politickou legitimitu. Politická opozice má zpravidla formalizovaný, organizovaný a (pro)systémový charakter a je ochotna v „zásadních otázkách” přistoupit na politický kompromis.

Demokratické politické systémy založené **na konsensuálně integrovaných elitách jsou většinou stabilní**, protože drtivá většina politických formací nemá důvod usilovat o změnu politického systému (šanci získat přístup k politické moci má totiž otevřenou). Země s tímto typem elit jsou řazeny ke konsolidovaným demokraciím (případ většiny soudobých západních demokracií – Británie, další angloamerické demokracie, Nizozemí, skandinávské státy aj.). Je ovšem nutné připomenout, že jde (stejně jako v případě ostatních dvou typů) o *ideální typus* a v praxi se jednotlivé země mohou často velmi významně lišit jak z hlediska rozsahu hodnotového konsensu elity, tak její strukturální integrace.

Fragmentovaná politická elita má v sobě zabudován *minimální stupeň strukturální integrace a prakticky nulový rozsah hodnotového konsensu*. Konfrontační charakter interakce uvnitř politické elity se projevuje nejen v *nemožnosti politického konsensu o základních hodnotách, ale i v nástrojích, které jednotlivé frakce elity využívají*. Diskreditace a skandalizace politických protivníků se stává běžným jevem, čímž se vytváří velmi konfliktní politické prostředí nabitě emocemi. Na tomto základě vznikají četné vnitrostranické frakce, které mohou vést k dezintegraci jednotlivých politických formací. Roztržštěné části elity realizují často bezohledný a ničím nelimitovaný boj o dominanci na politické scéně. Některé frakce elity, které nemají možnost ovlivňovat vládní politiku a projevují výrazný odpor vůči podobě stávajícího politického uspořádání, směřují ke změně institucionálního *statu quo*, tj. k výrazné systémové transformaci.

Fragmentované elity se vyskytují především **v nekonsolidovaných demokraciích, eventuálně v demokraciích v krizi** (např. většina latinskoamerických zemí v 19. a po většinu 20. století). Projevuje se u nich trvalé ohrožení základních

demokratických institucí. Za zajímavý případ fragmentované elity z prostředí postkomunistické Evropy lze označit např. Slovensko v 90. letech 20. století. Zde absence schopnosti dohodnout se (patrná minimálně u části politických elit reprezentovaných nejvýrazněji postavou V. Mečiara) vedla k mimořádně vysokému stupni antagonizace elity, vyvolala opakované vlny štěpení většiny relevantních politických stran a eskalovala do snahy „změnit pravidla hry” (srov. Kopeček 2002: 265–267). Je to do jisté míry překvapivé, protože v podmínkách malých zemí, kde je politická elita početně omezená a zpravidla se dobře zná, se obvykle prosazuje konsensuálnější varianta, tj. konsensuálně integrovaná elita. (Navíc slovenská politická tradice před rokem 1989, a to dokonce i v obdobích nedemokratických režimů, nepostrádala silné konsensuální prvky.)

Případ Slovenska současně demonstruje, jak důležitou pro nově ustavené demokratické režimy ve střední a východní Evropě po roce 1989 byla otázka schopnosti elit dohodnout se na dodržování „pravidel hry” (tj. určitých demokratických procedur) a dosáhnout zde určité míry konsensu. V případě neúspěchu se proces konsolidace demokracie mohl stát velmi problematickou a dlouhodobou záležitostí.

6. 8 Závěr

Elitismus jako důležitý proud moderního politického myšlení prošel od svého konstituování na přelomu 19. a 20. století rozsáhlým vývojem. V této kapitole byla zmíněna jen část (a to ještě velmi malá) jeho významných představitelů. Z tohoto stručného výčtu je ovšem více než zřejmé, že se jedná o značně názorově heterogenní skupinu. Klíčové z hlediska teorií demokracie přitom je, že od doby svých – k demokracii v lepším případě skeptických – „otců-zakladatelů” Moscy, Pareta a Michelse tento proud prošel velkou transformací a přes rozdílnost výzkumných přístupů (viz např. odlišnost elitistické tradice založené Lasswellem a Millsem) dnes tvoří jeden z nejlivnějších proudů, než se opírá soudobá demokratická teorie.

Literatura:

- Bernsdorf, W.: (ed., 1959): *Internationales Sociologen Lexikon*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, s. 387-388 (heslo Michels).
- Burton, M., Gunther, R., Higley, J. (1992): *Introduction: Elite Transformation and Democratic Regimes*. In: Gunther, R., Higley, J. (eds.): *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-37.
- Dahl, R. (1968): *A Critique of the Ruling Elite Model*. In: Domhoff, G. W., Ballard, H., B. (eds.): *C. Wright Mills and the Power Elite*, Boston: Beacon Press, s. 25-36 (přetištěno z *The American Political Science Review*, 1958, Vol. LII, No. 5, s. 463-469).
- Dahl, R. (1995): *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.
- Dobek-Ostrowska, B. (1998): *Elity polityczne*. In: Jabłoński, A., Sobkowiak, L. (eds.): *Studia z teorii polityki*, tom II, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 133-148.
- Duverger, M. (1954): *Political Parties*. London, New York: Methuen, Wiley.
- Jodl, M. (1994): *Teorie elit a problém elit*. Praha: Victoria Publishing.
- Katz, R., Mair, P. (1995): *Changing Models of Party Organizations and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. *Party Politics*, Vol. 1, No. 1, s. 5-28.
- Keller, S. (1963): *Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society*. New York: Random House.
- Kirchheimer, O. (1966): *The Transformation of West European Party Systems*. In: LaPalombara, J., Weiner, M. (eds.): *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, s. 177-200.
- Kopeček, L. (2002): *Jakou demokracii pro Slovensko?* *Politologický časopis*, roč. IX., č. 3, s. 264-279.
- Lasswell, H. D., Lerner, D., Rothwell, C. E. (1952): *The Comparative Study of Elites*. Stanford: Stanford University Press.
- Lasswell, H. D. (1936): *Politics, Who Gets What, When, and w*. New York: McGraw-Hill.

- Le Bon, G. (1994): *Psychologie davu*. Praha: Kra.
- Lipset, S. M. (1998): *Homo politicus. Spoleczne podstawy polityki*. Warszawa: PWN.
- Lipset, S. M., Trow, M., A., Coleman, J. S. (1956): *Union Democracy. The Internal Politics of the International Typographical Union*. Glencoe: The Free Press.
- Lipset, S., M., Solari, A. (eds., 1967): *Elites in Latin America*. New York: Oxford University Press.
- Mair, P. (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
- Michels, R. (1931): *Strany a vůdcové. K sociologii politického stranictví*. Praha: Masarykova sociologická společnost.
- Miller, D. (2000): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: CDK, s. 101-103, 309-309, 326-327, 354-355 (hesla elitismus, Michels, Mosca, Pareto).
- Mills, Ch. W. (1966): *Mocenská elita*. Praha: Orbis.
- Mosca, G. (1936): *Histoire des doctrines politiques* (český výtah). Praha, Fakultní organizace československé sociální demokracie na VŠPS.
- Mosca, G. (1939): *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill.
- Pareto, V. (1963): *The Mind and Society*. New York: Dover Publications.
- Parry, G. (1970): *Political Elites*. New York: Praeger Publishers.
- Paterek, W. (2000): *Elity a demokracja*. In: Biernat, T., Siwik, A. (eds.): *Demokracja. Teoria, idee, instytucje*. Toruń: Adam Marszałek, s. 63-84.
- Runciman, W. G. (1965): *Social Science and Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Schumpeter, J. A. (1995): *Kapitalizm, Socializm, Demokracja*. Warszawa: PWN.
- Svensson, P. (1995): *Teorie demokracie*. Brno: CDK.
- Velký sociologický slovník*. (1996). Praha: Karolinum, s. 147-148, 252-253, 935-936 (hesla cirkulace elit, elita, rezidua a derivace).
- Weber, M. (1998): *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
- Wesołowski, W. (1969): *Třidy, vrstvy a moc*. Praha: Svoboda.
- Wiatr, J. (1999): *Sociologia polityki*. Warszawa: Scholar.

7. KONCEPT DEMOKRACIE J. SCHUMPETERA

Lubomír Kopeček

Rakouský aristokrat, ekonom, rodák z moravské Třeště **Joseph A. Schumpeter** (1883–1950) se stal jedním z moderních demokratických teoretiků trochu paradoxně. Jeho rozsáhlé dílo je v první řadě zaměřeno na ekonomické otázky. Co se týká demokracie, ve své neznámější práci *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (Capitalism, Socialism and Democracy, 1942)¹ se jí věnuje pouze na relativně omezeném prostoru. Kniha sama je v první řadě zaměřena na důkladnou analýzu kapitalismu a socialismu, přičemž je pozoruhodné, že Schumpeter předpověděl postupný úpadek kapitalismu. Třebaže se toto proroctví (alespoň prozatím) nenaplnilo, kniha se stala slavnou právě díky vizi *demokracie*, kterou nabídl.

7. 1 Kontext Schumpeterova konceptu demokracie

Při četbě Schumpeterovy práce je nepřehlédnutelný jeho jistý odstup od analyzovaných otázek. Implicitně to odráží postoj aristokrata, jehož svět zmizel s rokem 1914, díky čemuž nemusí „brát ohledy na momentální buržoazní současnost“. Po nabytí vzdělání na elitních rakouských školách prošel Schumpeter akademickou dráhou na několika univerzitách tehdejší rakouské monarchie. Po první světové válce krátce působil jako bezpartijní ministr financí v tehdejší sociálnědemokratickém kabinetu nové rakouské republiky. Rozpory s ostatními členy vlády jej ovšem brzy donutily k rezignaci. Následovala kariéra v soukromé bance, která ovšem (ne z jeho viny) zkra-

chovala; dluhy vůči věřitelům vyrovnával řadu let, což jej finančně téměř zruinovalo. Ve 30. letech přesídlil do Spojených států, kde se natrvalo usadil, získal americké občanství a přednášel na různých univerzitách až do své smrti.

Schumpeter je v teoriích demokracie označován za zakladatele proudu, který bývá nazýván *demokratickým revizionismem*, *demokratickým elitářstvím* či *kompetitivním elitismem*, přičemž zjednodušeně jej lze přiblížit jako **propojení elitismu s demokracií** (srov. předchozí kapitola). Schumpeter si stejně jako klasičtí elitisté (Mosca, Pareto a Michels) uvědomoval, že i v demokraciích je vliv elit na fungování politického systému klíčový. Na rozdíl od „klasických“ elitistů se ovšem domníval, že tento fakt explicitně *nevylučuje demokracii jako model vládnutí*. Poukázal přitom na klíčový aspekt trvalé *konkurence* mezi různými skupinami elit v moderní společnosti, který klasičtí elitáři nebrali příliš v úvahu.

V podmínkách první poloviny 40. let 20. století, tedy v době, kdy probíhala 2. světová válka, u jejíhož kořene stálo právě zhroucení demokratických režimů (především pak dvou evropských – německého a italského), sehrála Schumpeterova teorie velkou roli. Umožnila totiž postavit koncept demokracie na nové teoretické základy.

Jak přitom výstižně upozorňuje David Held ve své kritické analýze schumpeterovské teorie, svými rysy až nápadně *koresponduje* se dvěma nejvýznamnějšími soudobými liberálními demokraciemi – Velkou Británií a Spojenými státy (Held 1993: 165).

Stejně jako nepanuje terminologická jednota okolo proudu, do něž Schumpeter svým dílem spadá, chybí jednotné označení jeho teorie. K nejfrekventovanějším patří termíny demokratický či kompetitivní elitismus nebo procedurální demokracie. Dále se ale také používá označení (což někdy odráží hodnotící postoj daného autora k Schumpeterově koncepci) minimální či minimalistická demokracie, volební demokracie, soutěživá elitistická demokracie či konkurenční nebo realistický model demokracie. Schumpeter sám razí termín „jiná“ teorie demokracie (v protikladu k té, kterou sám označuje za klasickou).

1) V textu je citován polský překlad Schumpeterova díla z roku 1995.

7. 2 Myšlenková východiska – kapitalismus, socialismus a jejich budoucnost

Jak už bylo zmíněno, psal Schumpeter pasáže týkající se demokracie až jako určitý „doplňek“ k výkladu své analýzy kapitalismu a socialismu a jejich dalšího vývoje. Co se týká kapitalismu, dají se jeho závěry shrnout do konstatování, že *kapitalismus směřuje k úpadku*. Paradoxně přitom ne z důvodu své porážky, **ale naopak svého úspěchu**.

„Kapitalistická civilizace je racionální a antihrdinská (na rozdíl od předcházející feudální – pozn. autora). Jedno s druhým je úzce propojeno. Úspěch v průmyslu a obchodě vyžaduje velké vytrvalosti, ale průmyslové a obchodní podnikání je v rytířském slova smyslu zásadně nehrdinské; není to žádné máchání mečem, není zapotřebí nějaké zvláštní fyzické zdatnosti (...). Ideologie bojovníka je zcela v protikladu s „racionálním“ utilitarismem, průmyslová a obchodní buržoazie (...) je naladěná od základu mírově (...). Moderní pacifismus a moderní mezinárodní morálka tak jsou zvláštními produkty kapitalismu“
(Schumpeter 1995: 157–158).

Kapitalistická ekonomika prochází neustálou proměnou, evolucí. Otvírají se nové trhy, objevují se nové výrobní postupy a rovněž nové typy organizace. To se odráží i do společenské sféry. Mění se struktura společnosti, základního hybatele dynamické industriální společnosti 19. století – *podnikatele* – postupně nahrazují *byrokratičtí administrátoři*. Individualistický étos nahrazuje kolektivní spolupráce. Zbyrokratizované velké firmy pak z trhu vytlačují malé podniky. Buržoazie tak jako třída fakticky mizí a s ní nejenom její vůdčí ekonomická funkce, ale i její klíčová společenská funkce hybatele („tahouna“) společnosti.

Ovšem kapitalismus paradoxně ničí i „ochrannou slupku“ okolo sebe. Touto „slupkou“ jsou institucionální zbytky předchozího feudálního systému – instituce monarchie. Monarchie, která v mnoha zemích přežila konec éry královského absolutismu, plní v kapitalismu důležité integrující a symbolické funkce (dává obyvatelům pocit sounáležitosti a ukotvenosti),

přičemž v jejím rámci se dobře podniká. Ovšem s rozmachem kapitalismu dochází k podemilání její legitimacy, úcta k ní mizí a dochází ke zpochybnování nutnosti její existence.

Podobně dochází k marginalizaci početných vrstev drobných řemeslníků a malých rolníků, které působily coby stabilizující element společnosti. Jejich postupná ekonomická likvidace monopolizujícím kapitalismem má vážné politické důsledky, když tento elektorát hájící svobodu uzavírání smluv a ochranu soukromého majetku mizí ze společenské struktury.

Kapitalismus mohl být úspěšný díky tomu, že naplňoval očekávání z hlediska uspokojení lidských potřeb. Schumpeter ovšem upozorňuje, že „stav nasycenosti“ je u většiny lidí jen těžko dosažitelný, protože s růstem životní úrovně se budou automaticky objevovat potřeby nové. Jak konstatuje, na **uspokojení rostoucích konsumních potřeb** (pozor, píše se rok 1942!) **ne vždy dokážou produkční technologie reagovat**. *Nenaplňování potřeb občanů, zvláště v situaci, kdy je kapitalistická ekonomika vystavena cyklickým vzestupům a poklesům, což se samozřejmě odráží v nestabilitě životní úrovně a vede ke kritice celého systému*. Vytváří se tak **atmosféra všeobecného nepřátelství vůči tomuto politickému řádu** (srov. Svensson 1995: 134; Jouvenel 1998: 20–22).

Mimořádně nebezpečná je v tomto ohledu především **vrstva frustrovaných intelektuálů**, kterou kapitalismus sám produkuje. Pro ně se kritika systému stává téměř „denním chlebem“. Schumpeter to dává do souvislosti s explozivním nárůstem této společenské skupiny v důsledku rozšiřujícího se počtu osob vzdělaných na univerzitách. V této kapitalismu nepříznivé atmosféře jsou hodnoty a systém čím dál zranitelnější. V podstatě kapitalismu je tak skryt silný **sebedestrukтивní potenciál**, který jej dovede k úpadku (srov. Bell 1999).

Při pohledu na vývoj západních demokracií po 2. světové válce, který byl spojen s prudkým vzestupem životní úrovně a expanzí sociálního státu, a dále na – vůči „nevyhovující“ podobě demokracie zaměřenou – protestní intelektuální a studentskou vlnu 60. let 20. století (spojenou s přechodným vzestupem vlivu Nové levice – k pojmu viz kapitola 1), se ukazuje, že Schumpeterovy prognostické úvahy došly určitého napl-

nění. Nepotvrdil se ovšem jeho konečný závěr, že po **podnikatelském kapitalismu**, který se změní ve **zbyrokratizovaný kapitalismus**, pravděpodobně nastoupí **socialismus**.

Za socialismus přitom Schumpeter označoval *institucionální strukturu, v níž kontrola produkčních prostředků i samotné produkce spočívá v rukou centrální moci*. Jinak řečeno, *ekonomické záležitosti společnosti náležejí do sféry veřejné a nikoliv soukromé* (Schumpeter 1995: 208). Socialismus tak v jeho pojetí (už) není vyhraněné třídní hnutí, které se snaží nastolit beztřídní společnost (srov. Svensson 1995: 134). Tento nový typ systémového uspořádání dokáže výrazně lépe řídit moderní společnost, pro jejíž fungování je důležitá výkonná byrokracie a disciplína. Schumpeter se v tomto ohledu silně blíží myšlení Maxe Webera (srov. Held 1993: 165).

Zajímavá je Schumpeterova analýza transformace vztahu socialistů k demokracii (jeho východisková pozice je jiná než např. u Michelse, tj. rozhodně nepovažuje socialisty za „průkopníky“ demokracie). Především konstatuje výrazné pochybnosti o tom, že je demokracie se socialismem a socialistickými stranami skutečně propojena, jak tento politický proud hlásá. Vedle upozornění na uplatňování „demokracie“ prostřednictvím voleb pouze s jedním kandidátem v tehdejším Sovětském svazu, si všímá i otázky akceptace demokracie západními socialisty. Konstatuje, že západní socialisté působí v zemích, jejichž obyvatelstvo by s pobouřením přijalo odbourávání demokratických principů. To donutilo socialisty demokratická pravidla hry respektovat a přizpůsobit se jim. Občas se sice stalo, že se dostali na rozcestí – viz německá sociální demokracie na konci roku 1918, kdy stála před volbou, buď se vyslovit pro demokracii, či se vydat revoluční cestou. Demokracie jim ovšem v danou chvíli nabízela snadněji dosažitelný a jistější cíl, tj. že budou moci převzít vládní posty a moc. Schumpeter tím vlastně vysvětluje fakt proměny západních socialistických stran z antisystémových v prosystémové formace.

7. 3 Demokracie jako metoda nikoliv cíl: kritika „klasické“ demokracie

V kontextu svého výkladu proměn moderní společnosti, ekonomiky a vztahu socialismu a demokracie se Schumpeter dostává k obecnému problému, **jak nakládat s pojmem demokracie**. Podle jeho názoru je zapotřebí vyjít z vymezení demokracie jako **„politické metody, tzn. jistého typu institučního zabezpečení politických rozhodnutí (legislativních a správních), a proto nemůže být cílem sama o sobě“** (Schumpeter 1995: 302).

Podle Schumpetera dřívější teoretici demokracie upadli do „bludu“, když tvrdili, že demokracie má mít povahu politického rozhodování, v němž by lid vládl prostřednictvím svých volebných zástupců. Předmětem jeho kritiky se v této souvislosti stali představitelé **„klasické“ teorie demokracie**, mezi něž řadí především utilitaristy, ale také třeba Rousseaua (srov. kapitoly 3 a 4). Myšlenky, na nichž byla klasická teorie zbudována – především představa o „obecném blahu“, „vůli lidu“ a „racionálnosti lidí“ – jsou podle něj ve skutečnosti mylné.

Tvůrci klasické teorie podle Schumpetera vycházeli idealisticky z toho, že *cíl dosažení obecného blaha je jasný všem členům společnosti, protože jde o zcela racionální občany (u těch, kterým by to jasné nebylo, to lze přičíst na vrub jen ignoraci, což lze odstranit vzděláním)*. Lišit se mohou pouze jejich názory na rychlost jeho dosažení. Všichni vědí, co je *dobré* a co je *zlé*, a vše se tak dá zařadit do těchto dvou normativních kategorií. Pakliže na tomto základě vyjádří svůj souhlas (který je tedy projevem vůle všech rozumných osob), můžeme hovořit o tom, že ten odpovídá jejich obecnému zájmu, tedy obecnému blahu. Schumpeter ovšem tuto představu odmítá jako mýtus. Podle něj:

(1) neexistuje nic takového jako jednoznačně určité obecné blaho, na němž by se všichni mohli shodnout, nebo by bylo možné o něm všechny přesvědčit pomocí racionální argumentace. Důvodem není jen to, že lidé mohou pohnout po něčem, co se od tohoto obecného blaha liší, ale hlavně to, že **pro každého jedince může mít obecné blaho zcela jiný význam**. Utilitaristický pohled tak selhává, protože rozdíl v náhledu na

(všem společně) blaho budou příliš velké, byť je v některých případech bude možné přemostit kompromisem. Jako příklad neřešitelné zásadní otázky, u které v podstatě nelze dosáhnout kompromisu (a je z dnešního pohledu až podivuhodně aktuální), uvádí Schumpeter postoj Američana, který říká *chci žít v zemi po zuby ozbrojené, která bude po celém světě bojovat za to, co považují za správné*, a jiného, který naopak chce, *aby se naše země věnovala vlastním problémům, protože je to jediná cesta, jak je možné sloužit lidskosti* (Schumpeter 1995: 314);

(2) i kdyby se ukázalo, že se podaří dosáhnout shody na jakémsi obecném blahu, které by bylo přijatelné pro všechny, neznamenovalo by to, že **je možné vyřešit jednotlivé, dílčí problémy**. Názory na ně se budou lišit natolik, že to následně musí vést k nesouladu v obecných cílech. Např. vždy zůstane „věčným“ předmětem sporu, zda více oceňovat dnešní užitek, nebo dát přednost (větším) požitkům v budoucnosti;

(3) přirozeným důsledkem obou výše zmíněných tvrzení je, že **nelze stanovit obecné blaho**. Pokud je přitom není možné určit, **není možné stanovit ani obecnou vůli, která by k dosažení obecného blaha měla směřovat**. Existence obecné vůle lidu se tak stejně jako existence obecného blaha ukazuje jako chiméra.

Schumpeter také vyvrací představu o vždy racionálním přístupu jednotlivců, což je podle něj spolu s obecným blahem a obecnou vůlí další důležitý pilíř „klasické“ koncepce demokracie. Na základě výzkumů osobnosti člověka, prováděných od Sigmunda Freuda přes Vilfreda Pareta až po Gustava Le Bona, dochází k závěru, že *lidské chování je v mnoha směrech neodhadnutelné a iracionální*. Lidé se prostě v denním životě nechovají striktně podle racionálních ekonomických modelů, jak předpokládali utilitaristé. Reklama a konzumní vzory často proměňují pohled člověka. Jak poněkud sarkasticky konstatuje (možná z vlastní zkušenosti), *„není možné hospodyním vymluvit (...) každou hloupost v otázkách stravy, oblečení či důležitých součástí domácnosti“* (Schumpeter 1995: 322).

Potom stačí, tvoří-li iracionálně se chovající jedinci jen část voličstva, a výsledná „obecná vůle“ nebude ničím jiným než „vyrobenou vůlí“ vzešlou z iracionality jednotlivců a cílené politické manipulace (srov. Skovajsa 2002: 265). „Klasická“

teorie podle Schumpetera přežívala velmi dlouho jen z důvodu nedostatku empirických výzkumů o chování obyvatelstva. Dále pak díky tomu, že u mnoha národů jsou formy a fráze klasické demokracie spojeny s jejich pohledem na vlastní tradovanou historii.

7. 4 „Jiná“ koncepce demokracie: kompetitivní elitismus

Schumpeter tak vlastně vyloučil možnost vykonávání moci lidem, v jeho zájmu. Místo toho nabídl jinou, alternativní a „realističtější“ **demokratickou koncepci**. Podle něj je *demokratická praxe prostorem střetu mezi konkurenčními politickými lidry, seskupenými ve stranách, o mandát od voličů vládnout. Role lidu (voličů) tak spočívá v poskytnutí mandátu výkonné moci*.

Esenciálním základem demokracie přitom není **dosažení demokracie jako nějakého abstraktního ideálu, ale existence soutěživého prostředí, tj. volné konkurence mezi potenciálními lidry (a jejich seskupeními) o hlasy voličů, které takový střet umožňuje**. Za soutěživý lze přitom označit stav, kdy má volič možnost **výběru mezi (nejméně) dvěma odlišnými politickými uskupeními**. Volby přitom neslouží *jen jako prostředek výběru vládnoucí elity, ale i jako důležitý nástroj legitimizace rozhodování vládnoucí elity, která vzešla jako vítězná z volebního klání*. Soutěživost prostředí přitom umožňuje, aby v příštích volbách mohla být vládnoucí elita buď nahrazena jinou, nebo potvrzena. Schumpeter tak zvýrazňuje **volby jako klíčový element demokracie**.

Schumpeterovské krédo demokracie zní: *„Demokratická metoda je takovým institucionálním uspořádáním, sloužícím k dosahování politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat prostřednictvím konkurenčního boje o hlasy voličů“* (Schumpeter 1995: 335–336).

Rozvedme Schumpeterův způsob uvažování nad demokracií:

„Demokracie neznamena a nemůže znamenat, že lid skutečně vládne, vykonává moc, v jakémkoliv smyslu připisovaném

termínům 'lid' a 'vládnout'. Demokracie pouze znamená, že voliči mají možnost akceptovat nebo odmítnout ty, kteří mají vládnout. (...) demokracie tak znamená vládu politiků. (...) Řada stoupenců demokratické teorie vynaložila mnoho úsilí, aby zbavila politickou činnost všech konotací profesionalismu. Tvrdili (...), že politika nesmí být povoláním (...). To je ale jednoduše ideologie. (...) v moderních demokraciích (...) se politika nevyhnutelně musí stát cestou kariéry. Do důsledku dovedeno to znamená, že konkrétní politik má svoje vlastní politické zájmy a profese politika jako taková má svoje zvláštní skupinové zájmy. (...) V souvislosti s tím se potom přestaneme divit, proč politici tak často neslouží zájmům své třídy či skupiny, s níž ji spojují osobní vazby. (...) ten kdo ještě nevstřebal myšlenku obsaženou v řeči jednoho z nejúspěšnějších politiků v historii, nevyšel ještě z mateřské školky. Ta myšlenka zní: Podnikatelé nerozumí, že se věnujeme získání hlasů voličů úplně stejně jako oni například prodeji ropy" (Schumpeter 1995: 355–356).

Ze strany Schumpetera v této souvislosti **nejde o projev cynismu**, ale vědomí existence demokracie ve složitém prostředí moderní společnosti s propracovanou dělbou práce. Komplikovanost řady problémů v podstatě vylučuje se v nich bez potřebné specializace a dlouhodobější zkušenosti orientovat a rozhodovat. Politik v danou chvíli představuje osobu, která nese zodpovědnost za přijatý způsob řešení problému. Jako pojistka ze strany lidu vůči jeho rozhodnutím funguje nutnost získat *akceptaci ve volbách*. Je tedy provedena jasná „dělba práce“ mezi voliči a jejich zástupci, která by v zájmu účinného výkonu vlády neměla být narušena. Schumpeterovská koncepce *tak není vládou lidu, ale vládou s akceptací lidu* (srov. Held 165–168, 175).

Rozvedme nyní tuto Schumpeterovu myšlenku. Vláda, která z voleb vzejde, by měla vycházet z **podpory většiny**. Aby byla **akceschopná a měla silný vládní mandát**, je zapotřebí, aby byla **jednotná**. Proto Schumpeter preferuje *většinový princip výběru elity*, nejlépe britský a americký jednokolový většinový volební systém, který na rozdíl od poměrného volebního systému vede k tomuto výsledku.

Neuplatnění většinového principu má naopak za následek volební úspěch více politických platforem, z nichž ovšem žádná nemá většinu. Po volbách to znamená nutnost uzavírat kompromisy a nezbytnost brát ohledy na vládní partnery, což ovšem následně ohrožuje akceschopnost vládního rozhodování. Schumpeter tak za *škodlivé považuje* („rozměňující“) *působení menšinových názorů na vládní rozhodování*. Ovšem současně, aby předešel přílišné expanzi moci (jediné) vládní elity, považuje za nutné omezit aktivity a funkce státu na jen nezbytně nutný rozsah. Tím se současně ohraničí oblast, v níž vládnoucí elita bude rozhodovat (v tomto bodě se projevuje Schumpeterovo silné klasické liberální zakotvení).

7. 5 Elity a soutěživá demokracie

Schumpeterova teorie tím, že předpokládá existenci několika soupeřících elit, odstraňuje antidemokratické důsledky, které klasičtí elitáři považovali za nevyhnutelné. Volby v jeho teorii reálně sehrávají roli referenda, v němž masa voličů rozhoduje, zda politika realizovaná v předchozím období vládnoucí elitou byla správná, nebo ne. Pokud ne, střídá „starou“ vládní elitu elita nová. Výměna elity jiným způsobem (např. náhlá ztráta popularity ministra a jeho následné odvolání) není s tímto chápáním demokracie příliš v souladu, protože narušuje „pevný a jednoznačný chod věcí“.

Důležitým prvkem Schumpeterova konceptu je role **demokratického politického vůdcovství**. Pro dosažení moci a její výkon je nezastupitelné. *Ve vzájemné konkurenci, v boji o moc přitom zůstává zachován potřebný demokratický prvek, který umožňuje v případě lidové nespokojenosti s vládnoucí skupinou (stranou) provést prostřednictvím voleb potřebnou výměnu vládní garnitury*.

Schumpeter svým položením *důrazu na procedury a jejich řádné dodržování* fakticky **odstraníl pojmání demokracie jako specifické cílové hodnoty**. Považuje za zmatečnou otázku, zda je moc skutečně vykonávána lidem a v jeho zájmu. Konstatuje, že politika je doménou nemnohých (aktivních), a v žadných podmínkách se nedá dosáhnout toho, že by se všichni

nebo většina obyvatel podíleli na rozhodnutích, která by je zavazovala (Antoszewski 1997: 13). Znamená to, že Schumpeter akceptuje nejen angažovanost v politice (aktivní menšiny), ale i naopak pasivitu (většiny). Aniž by to znamenalo, že se takový politický systém nedá označit za demokratický.

Zesumarižujeme-li tedy: pro schumpeterovskou soutěživou demokracii je *zásadní fakt pravidelně konaných voleb, ve kterých mohou skupiny politicky aktivních občanů (sdružených v pevná uskupení – strany) nabídnout určitý program či ideu, přičemž za rovných podmínek spolu soutěží o hlasy voličů (princip trhu). Vítěz těchto voleb potom ovládá výkonnou moc a získává možnost realizovat svůj program. Další méně úspěšní se stávají opozicí. Právě pravidelně konané volby, politická soutěž a (menšinová) seskupení politicky aktivních, tj. politické strany, jsou klíčovými pojmy Schumpeterova chápání demokracie.*

7. 6 Kritika Schumpeterova konceptu demokracie

Schumpeterovská koncepce demokracie i způsob, jakým k ní její autor dospěl, se stala předmětem poměrně rozsáhlé kritiky. David Held (Held 1993: 178–181) upozorňuje na tři základní slabá místa:

1. *problematické* je samotné východisko, podle něhož existuje (pouze) *jedna „klasická“ teorie demokracie*. Ve skutečnosti (jak výše ukazuje i Schumpeterova kritika – viz spojení přístupu Rousseaua s pohledy utilitaristů) je mnoho „klasických“ a značně odlišných modelů demokracie;
2. Schumpeter tvrdí, že „klasický“ model vyvracejí empirické výzkumy, na jejichž základě potom nabízí svůj „realistický“ model, který má zohledňovat zkušenosti s fungováním demokracie v moderní společnosti. Ve skutečnosti je ovšem takový cíl v podstatě nesplnitelný, protože *žádný model* nedokáže zahrnout všechny klíčové aspekty soudobého komplikovaného politického života;
3. model soutěživého elitářství je *příliš rigidní, protože nepřipouští jakékoliv jiné možné přístupy v demokratické teorii*. V návaznosti na předchozí výhrady je možné tvrdit, že

Schumpeter nevzal v úvahu rozmanitost různých forem demokracie a politické organizace. Přitom vůbec neuvažoval o tom, že soutěživý model *může být* kombinovatelný s participatornějšími přístupy.

Ještě ostřejší kritiku vznášejí stoupenci Nové levice. Odmítají přílišný minimalismus jeho modelu, který nedává (s výjimkou volebního aktu) žádný prostor pro prosazení hlasu většiny obyvatel, upozorňují na rizika, která plynou z jeho neomezené vlády menšiny a dále na jeho pojmání politiky jako obdoby trhu s jeho principy konkurence. V schumpeterovském modelu jsou podle nich *plnoprávními účastníky vlastně pouze členové politických elit ve stranách a veřejných úřadech*.

Idea otevřeného trhu elit a jejich programů je ovšem dle názoru autorů okruhu Nové levice mýtus. Moc se v takovém uspořádání rychle zkoncentruje v rukou úzké skupiny profesionálních politiků. Schumpeterův politický trh, stejně jako žádný (ekonomický) trh, prostě nemůže fungovat dokonale a etablovaná politická elita, která si zajistila trvalý přístup k politické moci, nevyhnutelně ztrácí zájem reflektovat zájmy voličů. Bude sledovat pouze své vlastní cíle a možnost jejího odstranění prostřednictvím voleb je díky možnostem, jež schumpeterovská neomezená moc nabízí, chimérická. Možnost výběru voliče-občana z více alternativ je tak ve skutečnosti fikcí, protože skutečným výsledkem by bylo oligopolické uspořádání. (Nevidí tak příliš velký rozdíl mezi Schumpeterem a „klasickými“ elitáři.)

Role „běžného“ občana je natolik minimalizovaná, že to musí nezbytně vést k jeho frustraci, která se obrátí proti systému jako takovému. Vyplyvá to z Schumpeterova kladení rovnítka mezi účastí ve volbách a legitimitou systému. Účastí ve volbách volič legitimizuje systém, který považuje za správný. To představuje podle kritiků přílišné zjednodušení a nebere to ohled na případnou nespokojenost voliče s fungováním systému ventilovanou *během* volebního období. Mimo volby ovšem nemá možnost tuto nespokojenost nijak vyjádřit. To může vést k apatii a oportunistu a oslabuje podporu demokratickému systému (Macpharson 1977: 87–92).

Řada kritiků vytýká Schumpeterovi *zanedbání ochrany (nejenom) politických menšin*. Schumpeterova nelimitovaná

vláda rozhoduje bez ohledu na jejich zájmy. To tyto menšiny v podstatě ponechává na pospas libovůli vládnoucí skupiny. Menšině zbývá jen naděje, že se jednou stane většinou a ve volbách převezme moc, což ovšem může být pouhá fikce. Schumpeter se podle tohoto proudu kritiky příliš nechal unést příkladem Velké Británie, kde soutěž dvou velkých politických stran (alternativ) probíhala v podmínkách trvale stabilního politického systému a vyspělé politické kultury (srov. k politické kultuře podkapitola 5. 3). Strana, která prohraje volby, má zajištěno postavení opozice „Jejího Veličenstva“ a jistotu, že v příštích volbách může za rovných podmínek usilovat o politické vítězství.

Podle kritiků je ovšem zkušenost Velké Británie s jejími ústavními, často nepsanými po staletí budovanými tradicemi velmi těžko přenosná mimo britské ostrovy. V jiných zemích, kde by byl tento model aplikován, není vyloučeno, že většina využije své vlády ke zničení menšiny. Zvláštní význam nabírá tato otázka ve strukturálně roztržitých zemích, kde etnická, jazyková či náboženská štěpení ohrožují samotnou existenci nejen demokracie, ale těchto států jako takových. Institucionalizovaná ochrana menšin, eventuelně jejich právo veta u důležitých rozhodnutí, se tu stává prakticky jediným možným východiskem jejich přežití. (Konkrétní vyjádření taková demokracie našla v konsociačním a později konsensuálním modelu demokracie A. Lijpharta. Je ovšem příznačné, že dichotomický Lijphartův antipod – westminsterský model demokracie – nese známky inspirace právě schumpeterovským konceptem – viz kapitola 9).

7. 7 Závěr

Přes rozsáhlou kritiku se schumpeterovská demokracie stala ve druhé polovině 20. století **jedním z nejcitovanějších a nejdiskutovanějších modelů demokracie**. Úzce z ní čerpali např. takoví klasici teorie demokracie jako Giovanni Sartori či Anthony Downs (viz jeho ekonomická teorie demokracie). *Řada současných konceptů přitom schumpeterovskou definici demokracie akceptuje, i když ji obvykle zpřesňuje, doplňuje či dále rozvíjí různými „katalogy“ procedur a institucí* (srov. i podkapitola 5. 4). Tak např. Guillermo O'Donnell a Philippe C. Schmitter konstruují **„procedurální minimum“ demokracie**, tj. *nezbytné instituce a instituty, bez nich nelze o demokracii hovořit*. Počítají k nim tajnost hlasování, všeobecné volební právo pro dospělé, regulérnost voleb, vícestranickou soutěž, svobodu sdružování a odpovědnost exekutivy. Další body – neomezovaný přístup k informacím, financování stran z veřejných prostředků či možnost soudního přezkumu – potom považují za důležité, ale přece jen méně podstatné (O'Donnell, Schmitter 1986: 8).

Zdrojem inspirace se stal Schumpeter dokonce i pro své kritiky. Dokladem je koncepce **polyarchie** R. Dahla, které se věnuje 11. kapitola této knihy. Vedle toho, že Dahl rozpracoval obsáhlý katalog politických institucí/kritérií, který by soudobá demokracie (polyarchie) měla naplňovat, se dále snažil vyřešit problém, jak demokracii podpořit. Giovanni Sartori to trefně glosuje poznámkou, že *„Dahl začíná tam, kde Schumpeter končí“* (Sartori 1993: 156).

Literatura:

- Antoszewski, A. (1997): *Współczesne teorie demokracji*. In: Studia z teorii polityki. tom II., Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 7-28.
- Bell, D. (1999): *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: Slon.
- Dahl, R. (1995): *Demokracie v právním státě?* Praha: Readers International Prague.
- Dahl, R. (2001): *O demokracii*. Praha: Portál.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Brothers.
- Held, D. (1993): *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Jouvenel, B. de (1998): *Etika přerozdělování*. Praha: Občanský institut.
- Lijphart, A. (1969): *Consociational Democracy*. World Politics, roč. 21, č. 2, s. 207-225 (česky Konsociativní demokracie. In: Říchová, B., Lisa, A. (red.): Antologie světových politologů, s. 9-32).
- Lijphart, A. (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Macpherson, C. B. (1989): *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- O'Donnell, G., Schmitter, P. (1986): *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore - London: The Johns Hopkins University Press.
- Parry, G. (1970): *Political Elites*. New York: Praeger Publishers.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Schumpeter, J. A. (1995): *Kapitalizm, Socializm, Demokracja*. Warszawa: PWN.
- Skovajsa, M. (2002): *Teorie demokracie*. In: Cabada, L., Kubát, M. a kol.: Úvod do politické vědy. Praha: Eurolex Bohemia, s. 340-368.
- Svensson, P. (1995): *Teorie demokracie*. Brno: CDK.

8. PARLAMENTNÍ A PREZIDENTSKÉ DEMOKRACIE

Vít Hloušek

Velmi často užívané kritérium pro dělení různých empiricky existujících forem zastupitelské demokracie rozlišuje demokracie parlamentní a prezidentské. V následujícím textu se pokusíme osvětlit rozdíly mezi oběma formami zastupitelské demokracie a rovněž zohlednit skutečnost, že existují i demokratické režimy, které různým způsobem kombinují obě základní formy. Dostáváme se zároveň na pomezí dvou disciplín politické vědy – teorie demokracie jako takové a **srovnávací (komparativní) politologie**, která se zabývá srovnáváním různých reálně existujících politických systémů (srov. např. Almond a kol. 2000: 3-46; Almond a kol. 2001: 1-55; Bellers, Kipke 1996: 167-173; Berg-Schlosser, Stammen 2000: 219-270; Cabada, Kubát a kol. 2002: 74-102; Hague, Harrop 2001: 62-76; Hartmann 1995: 13-44)

Základní rozlišení obou hlavních modelů zastupitelské demokracie spočívá v odlišném rozdělení kompetencí a vzájemných vztahů tří základních druhů moci: exekutivy, legislativy a judikativy. Judikativa je ovšem v obou modelech oddělena od jiných mocí, takže základní odlišnost spočívá ve **vzájemném vztahu mezi výkonnou a zákonodárnou mocí** (srov. Almond a kol. 2001: 134-138). **V prezidentském systému jsou legislativa a exekutiva důsledně odděleny** a disponují rovněž vlastní legitimační bází. **V případě parlamentní demokracie pak dochází ke vzájemné integraci obou mocí**, respektive k tomu, že exekutiva vychází z legislativy a je tak legitimována nepřímou. Někdy se hovoří o dualistickém výkonu moci (exekutiva versus legislativa) v případě prezidentského systému, respektive o kooperativním výkonu moci (exekutiva vycházející z legislativy) v případě parlamentních demokracií (srov. Klokočka 1996: 355-364).